

УДК 351.851:681.518

ВАТКОВСЬКА Марина Григорівна,

канд. філософ. наук,

проректор Дніпропетр. обл. ін-ту післядипломної педагогічної освіти

УПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ ЯК НАПРЯМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Розкривається сутність розуміння електронного урядування як складової інформаційно-комунікаційних технологій. Увага акцентується на положенні, що електронне урядування є невід'ємним елементом процесу модернізації державного управління. Окреслюються проблеми та перспективи подальшого впровадження електронного урядування в управлінські процеси України.

Ключові слова: державне управління, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційне суспільство.

Vatkovskaya M. G. Внедрение электронного управления как направление модернизации государственного управления в Украине

Раскрывается сущность понимания электронного управления как составляющего элемента информационно-коммуникационных технологий. Внимание акцентируется на положении, что электронное управление является неотъемлемым элементом процесса модернизации государственного управления. Очерчены проблемы и перспективы дальнейшего внедрения электронного управления в управленческие процессы Украины.

Ключевые слова: государственное управление, электронное управление, информационно-коммуникационные технологии, информационное общество.

Vatkovskaya M. G. Introduction of e-government as the direction of public government modernization in Ukraine

The essence of e-governance understanding as part of ICT is revealed. Attention is paid to the position that e-government is an integral part of the modernization of public

administration. The problems and prospects of implementing e-government in Ukraine management processes are outlined.

Key words: governance, e-governance, information and communication technology, information society.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації все глибше проникають у структури сучасного суспільства, унаслідок чого виникають ускладнення соціополітичних структур та динамічність усіх соціальних процесів. Державне управління в цьому сенсі не є винятком. Стрімкі зміни, пов'язані з процесами інформатизації, до яких слід віднести кардинальне збільшення кількості інформації та скорочення термінів на її отримання та обробку, зниження просторових обмежень, суттєво вплинули на роботу органів державної влади. Поняття інформаційно-комунікаційних технологій перестало сприйматися як таке, що має істотне значення лише для певної групи людей. Трансформаційні зміни є універсальними та відбуваються практично у всіх країнах світу. Уже виросло покоління, для яких отримання інформації через інтерактивні канали – це звичайна справа. Інтернет стає потужним соціалізуючим елементом суб'єктів українського суспільства. Саме тому однією з тенденцій у державному управлінні на початку XXI ст. є його глибока трансформація, переосмислення ролі держави в суспільстві та її основоположних характеристик з урахуванням розвитку інформаційного суспільства. «Кризові явища в державному управлінні, побудованому на принципах бюрократії, ієрархічної організації, централізації, єдності керування і адміністрування, які досягли свого апогею в середині минулого століття <...> призвели до необхідності перегляду парадигми державного управління. Різні держави у 80-х роках стали реформувати системи державного керування у відповідності до концепції нового державного менеджменту» [2, с. 20]. Саме електронне урядування і є потужним елементом модернізованого сектору державного управління.

Сьогодні модернізаційні процеси в державному управлінні пов'язані значною мірою з оновленням змісту, форм та методів роботи на базі новітніх інформаційних технологій. Процеси інституційних та інтеграційних перетворень, втілення нових інтегральних моделей управління, обумовлюють потребу подальшого вдосконалення

інформаційного забезпечення державного управління. Так, з 2012 р. функціонує план дій з упровадження в Україні ініціативи «Партнерство "Відкритий Уряд"», у межах якого передбачається забезпечення посилення взаємодії органів державної влади та громадськості для забезпечення прозорості державної політики [1; 2]. У цьому провідну роль мають відігравати інформаційно-комунікаційні технології, зокрема, для налагодження діалогу між органами державної влади та громадськістю з використанням інтерактивних методів взаємодії і можливостей соціальних мереж [14]. При цьому мова йде не про спрощений підхід, який стосується окремих управлінських концепцій, а про адекватне задоволення потреб суб'єктів державного управління загалом. Модернізація сфери державного управління, з поглибленим упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, спрямована на підвищення прозорості влади та покращення доступу до інформації. В умовах інформатизації ефективність діяльності органів державної влади в стратегічному плані все більше визначається станом інформаційного забезпечення процесу управління і тим, наскільки воно інтегроване в управлінську діяльність.

Саме впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу державного управління є основним напрямом модернізації всієї системи. При цьому на особливу увагу заслуговують дослідження потенціалу та місця інформаційно-комунікаційних технологій у секторі державного управління, який повинен відповідати викликам сучасності. З огляду на це важливою тенденцією розбудови нової моделі державного управління є розвиток електронного урядування [13]. Адже «<...> впровадження е-урядування в Україні забезпечить якісно новий рівень управління державою та суспільством в цілому, зміцнить довіру до держави та її політики, вдосконалив взаємодію між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, бізнесом, громадянами та державними службовцями» [17, с. 31].

Необхідно зазначити, що електронне урядування не виступає доповненням чи аналогом традиційного урядування. У Концепції розвитку електронного урядування в Україні зазначається, що під цим терміном у найширшому сенсі розуміється форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого

самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [10].

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі дослідженню проблематики електронного урядування присвячені роботи таких дослідників, як З. Балабаєва, В. Дрешпак, В. Єганов, О. Киричук, П. Клімушин і А. Серенок, І. Коліушко та М. Демкова, А. Колодій та ін.

У найзагальнішому вигляді під поняттям «електронне урядування» слід розуміти «<...> спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, яка забезпечує функціонування певних служб у режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування громадян з офіційними установами» [6, с. 8]. Згідно з прийнятим визначенням у Євросоюзі, «<...> електронний уряд базується на застосуванні інформаційних та комунікаційних технологій у державному управлінні в поєднанні з організаційними змінами і новими навичками з метою підвищення якості державних послуг і демократичних процесів» [9, с. 26]. Також електронне урядування можна тлумачити як «<...> трансформацію внутрішніх та зовнішніх державних організацій на основі використання можливостей Інтернету, інформаційних та телекомунікаційних технологій з метою оптимізації послуг, що надаються, з метою підвищення рівня участі суспільства в питаннях державного управління та вдосконалення внутрішніх процесів» [4].

Отже, проблематика електронного урядування не є новою, її дослідженню присвячено багато робіт та розробок, які відрізняються різноманітністю підходів до аналізу цього явища. Утім, підхід до електронного урядування як до елемента модернізації державного управління не є повністю розкритим, чим і обумовлене його обрання для дослідження.

Мета статті полягає в розкритті суті електронного урядування як одного з напрямків модернізації державного управління.

Виклад основного матеріалу. Електронне урядування відображає не лише впровадження глобальної інформаційної системи, а передбачає трансформацію всієї системи державного управління. Упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес управління пов'язаний зі спробами автоматизації існуючих

адміністративних процесів. Ключові цілі, що стоять перед програмами електронного урядування, – досягнення більш високого рівня прозорості та підпорядкованості державних структур і, як наслідок, зниження рівня корупції, підвищення активності громадян у формуванні стратегії державної політики. Для успішної реалізації проєктів, пов'язаних з електронним урядуванням, дуже важливим є розуміння того, що інформаційні технології є лише інструментом перетворення адміністративних процесів і структур, але вони не можуть самі по собі вирішити проблем, що стоять перед державними структурами. Самі по собі інформаційні технології мають лише обмежений вплив на ефективність державного управління. Основний потенціал підвищення ефективності пов'язаний з роллю інформаційних технологій як каталізатора перетворення державного сектору.

Ефективність електронного урядування залежить від стабільності системи державного управління, розвитку громадянського суспільства та системи контролю за державою. Можна говорити про те, що електронне урядування є певним інструментом, який підсилює принципи державної системи, але не надає їм нових якостей.

На сьогоднішній день у світі практично не залишилося країн, які б не використовували у своїй діяльності ті або інші компоненти електронного урядування [7]. Але використовувати інформаційні ресурси можна по-різному, про це свідчить розподілення елементів їх упровадження, ступінь їх інтеграції в управлінські структури та функції. Наприклад, більшість державних організацій сьогодні мають веб-сайт. Однак наповненість і функціональність цих електронних сторінок залишається різною. Так, якщо сайт має винятково інформаційний характер та виконує функцію своєї дошки оголошень, то його можна визначити як такий, що перебуває на першій стадії розвитку електронного урядування, що має назву «інформаційна присутність». На цій стадії відбувається безсистемна взаємодія органів державної влади, для цього етапу розвитку електронного урядування характерним є сприйняття інтернет-технологій та сайту як атрибуту іміджу, на якому розміщується інформація про керівників даної державної установи, інформація про правила діяльності певної державної інституції.

Очевидним є те, що потенціал такого електронного урядування з підвищення ефективності роботи органів державної влади практично не має змоги реалізовуватись (це подібно до простого розміщення інформації). Усе більше органів державної влади у всьому світі та в Україні зокрема усвідомлюють це, що призводить до поступової зміни акцентів під час розробки сайтів. Сайт перестає бути лише інформаційним, а стає інструментом двосторонньої комунікації. Цим характеризується друга стадія розвитку електронного урядування, що має назву «інтерактивна взаємодія». На даній стадії у користувачів державного інтернет-ресурсу є можливості спілкування з представниками державної влади за допомогою електронної пошти, форуму або чата. Можливим стає завантаження різних документів та формулярів. Мова йде про формування комп'ютерної грамотності та сприйняття інформаційно-комунікаційних технологій як засобів взаємного обміну інформацією з громадянами. Прикладами елементів інтерактивної взаємодії може бути система відповідей на запитання відвідувачів сайту або форуму, частково зараз на такий рівень взаємодії виходить електронне урядування нашої країни.

З часом розвитку електронного урядування інформаційні системи сайти можуть припинити виконувати лише інформаційно-комунікаційні функції. Сучасний портал органу державної влади являє собою важливий управлінський інструмент. Зокрема, більша частина взаємин між державним службовцем та громадянином переходить у віртуальний простір. Наприклад, саме через портал надається більша частина державних послуг населенню. Наявність такої взаємодії характеризується як наступна, третя стадія розвитку електронного урядування – «транзакційна взаємодія». У користувачів з'являється можливість здійснювати одразу декілька державних процедур, спрямованих на зміну приватної інформації у державних та муніципальних інформаційно-технологічних системах. На цій стадії доступним стає електронне надання або поновлення різноманітних сертифікатів чи дозволів. Таким чином, можна констатувати, що електронне урядування не є тимчасовим проектом – воно є окремою складовою державного управління, що пов'язана з постійним удосконаленням використання інформаційних технологій. Зокрема, ці тенденції відображені в положеннях: ініціативи «Партнерство "Відкритий Уряд"», Концепції розвитку електронного урядування в Україні, Закону України «Про Основні засади

розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» та інших нормативно-правових актах.

Можна виокремити і четверту стадію розвитку електронного урядування, яку позначають як «трансформацію адміністративних процесів». Ця стадія передбачає інтерактивну участь користувачів у прийнятті державних управлінських рішень, у зміні структури державних процедур згідно з потребами громадян. Даний етап розвитку електронного урядування включає всі види взаємодії, «<...> включаючи отримання платежів, що проходять в електронній формі; нові моделі надання послуг через публічно-приватне партнерство» [3]. Також дослідник стану розвитку електронного урядування в Україні А.Береза виокремлює ще й п'яту стадію розвитку електронного урядування, зазначаючи: «V – етап пов'язаності. Уряд перетворює себе в об'єднане ціле, що відповідає потребам громадян через розвиток інтегрованої служби підтримки. Це найбільш просунутий рівень електронного урядування, який характеризується наявністю:

- горизонтальних зв'язків (між органами державної влади);
- вертикальних зв'язків (між органами центральної та місцевої влади);
- інфраструктурних зв'язків;
- зв'язків між урядом та громадянами» [3].

Незважаючи на те, що електронне урядування різною мірою розвивається в багатьох країнах, можна говорити про суттєві диспропорції між різними державами та навіть регіонами у сфері інтеграції елементів електронного урядування в управлінський сектор. Сучасний етап розвитку електронного урядування в найбільш розвинутих країнах можна охарактеризувати як настання зрілості, що характеризується отриманням реальних результатів від упровадження електронних проектів. Більше того, усе більше держав, що розвиваються, уже пройшли другу стадію розвитку, пов'язану з інтерактивною взаємодією. Більш складним є перехід на третю та четверту стадії розвитку. Навіть найбільш розвинені країни поки лише частково використовують потенціал віртуальних транзакцій та надання послуг у режимі он-лайн.

Загалом рівень розвитку ІКТ, складовою частиною яких і є електронне урядування, відображений у результатах міжнародних досліджень. Так, за індексом

розвитку ІКТ, що визначався Міжнародним союзом електрозв'язку, Україна посіла 67-ме місце у 2011 р. (з 155 країн) [6]. За індексом мережевої готовності, який характеризує рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у країнах світу, визначається за 53 критеріями, об'єднаними в три групи (наявність умов для розвитку ІКТ; готовність громадян та органів державної влади до використання інформаційних технологій; рівень використання ІКТ у житті суспільства), Україна за підсумками 2012 р. посідає 75-те місце зі 142 країн [15]. За індексом розвитку електронного урядування ООН (The E-GovernmentDevelopmentIndex), Україна посідає 68-ме місце у світі зі 190 країн. Для порівняння зазначимо, що за цим самим показником Росія посіла 27-ме місце, Греція – 37-ме, Латвія – 29-те, Естонія – 20-те, Грузія – 72-ге місце [16]. Слід відзначити, що це комплексний показник, за яким вимірюється готовність та можливість національних державних структур до використання ІКТ для надання громадянам державних послуг. Усі країни, що охоплені цим дослідженням пройшли ранжування у рейтингу за трьома складовими: рівень розповсюдження та якість Інтернет-послуг; рівень розвитку ІКТ інфраструктури; людський капітал. Таким чином, аналіз деяких показників говорить про те, що є низка положень, які в Україні потребують розвитку та вдосконалення.

Позитивним у цьому контексті є наявність Інтернет-представництв усіх центральних органів виконавчої влади та обласних державних адміністрацій. Адже їх інформаційна присутність обумовлена постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [12]. Уже, як і в розвинених європейських країнах, діє єдиний веб-портал Кабінету Міністрів України (www.kmu.gov.ua) та забезпечується інтеграція в нього інших веб-сайтів органів виконавчої влади. Але такий результат у цілому дає змогу, радше за все, говорити про стадію інформаційної присутності. Проте слід зазначити, що певні урядові організації вже перебувають на стадії інформаційної взаємодії. Така ситуація характеризується різноманітністю інтеграції елементів електронного урядування в різні державні структури.

Крім цього, у подальшій розробці моделі інтеграції електронного урядування в українському суспільстві необхідно зважити на той факт, що висока динаміка збільшення в Україні кількості користувачів мережі Інтернет забезпечується

переважно молоддю, тоді як старше покоління перебуває практично осторонь процесів інформатизації, що породжує проблему «цифрової нерівності». Віковий розподіл користувачів, старших за 15 років, виглядає так: частка Інтернет-користувачів серед жителів України віком 15 – 29 років – 59 %, 30 – 34 роки – 36 %, 45 – 59 років – 15 %, від 60 років і старше – 3 % [11]. Лише 36 % користувачів, старших за 15 років, зосереджені у селах та невеликих (до 50 тис. жителів) містах, хоча в цій категорії населених пунктів проживає близько 50 % громадян України. При цьому 3,2 млн користувачів (понад 25 %) зосереджено в шести найбільших містах України. Так само нерівномірним є регіональний розподіл. Зокрема, у Західному регіоні України проживає лише 18 % користувачів, тоді як у Центральному (включно зі столицею) – 31 %, на Сході – 34 %, на Півдні (з АР Крим включно) – 17 % [11]. Для вирішення цієї проблеми, пов'язаної з розвитком концепції електронного урядування, треба актуалізувати використання всіх електронних видів сервісу: послуги можуть надаватись безпосередньо через Інтернет, мобільний зв'язок, цифрове телебачення, центри обслуговування викликів. Підтримка подібного різноманіття суттєво впливає на вартість та складність реформ електронного урядування. Практична реалізація електронного урядування пов'язана з реформами в державному управлінні у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, упровадження яких в Україні поки що залишається фрагментарним та не має системного характеру. Розрізненість державних структур, безсистемність запровадження елементів електронного урядування ускладнюють процес упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес державного управління.

До проблемних позицій упровадження електронного урядування як напряду модернізації державного управління в Україні слід віднести ряд зауважень.

По-перше, проблемним є слідування принципу відкритості діяльності органів державного управління, адже відомо, що певна кількість управлінців неохоче, а інколи з осторогою ставиться до необхідності оприлюднення процесу та результату своєї діяльності у всесвітній мережі. Також не зовсім вирішеним залишається питання підготовки управлінців до технічної реалізації проектів електронного урядування. Український дослідник Ю.Шаров з цього приводу зазначає, що необхідно вести мову про «<...> відсутність мотивації, стратегічного мислення керівників відповідних

органів влади, їх недостатній професіоналізм, а іноді й консерватизм мислення державних службовців щодо використання ІКТ» [18, с. 22].

По-друге, проблема вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, їх відповідність потребам реалізації електронного урядування. Адже технічне й технологічне оснащення органів державного управління не завжди відповідає викликам сучасності, що призводить, зокрема, до несвоєчасності розміщення інформації про діяльність державних органів влади. Крім того, для нашого суспільства ще залишається вельми актуальним питання про інформаційне піратство у сфері використання неліцензійного інформаційного забезпечення, що також не може негативно не впливати на процеси інформатизації в цілому та розвиток електронного урядування зокрема.

По-третє, спостерігається <...>не завжди адекватна (адресна) передача електронної звітності та іншої інформації засобами мережі Інтернет, її пошкодження або викривлення, що пов'язане із недостатньо чітким розподілом, а іноді й дублюванням управлінських функцій [18, с. 22].

По-четверте, багато дослідників, зокрема А. Береза, А. Семенченко, Ю. Шаров, П. Клімушин та А. Серенко, звертають увагу на недосконалість правової бази державного регулювання інформаційної діяльності у сфері електронного урядування. «Сучасне законодавство України, що регулює суспільні відносини, які безпосередньо пов'язані з упровадженням та використанням технологій електронного урядування, налічує понад півтори сотні нормативно-правових актів. Крім того, існує понад триста нормативно-правових актів інформаційного законодавства різного рівня від законів України до відомчих актів, що опосередковано впливають на електронне урядування» [9, с. 79]. Але цього недостатньо для ефективного функціонування електронного урядування як основного принципу побудови електронної демократії. Вирішити ці питання покликана Концепція розвитку електронного урядування в Україні, яка є стратегічним документом, який поєднує кроки впровадження електронного урядування в Україні. Так, у Концепції наголошується: «З метою забезпечення розвитку електронного урядування необхідно здійснити комплекс організаційно-технологічних заходів, чітко розмежувати повноваження органів

державної влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації політики в інформаційній сфері та здійснювати координацію їх діяльності на всіх рівнях» [10].

Висновки. Можна відзначити, що електронне урядування як напрям модернізації державного управління в Україні обумовлює певний ряд переваг, пов'язаних із підвищенням якості надання послуг державними владними структурами, сприяє відкритості їх діяльності, забезпеченню доступу громадян до інформації про діяльність державних структур та послуг, що ними надаються, підвищують рівень інформованості населення про стан та шляхи вирішення нагальних державних проблем, сприяють зменшенню часу на отримання державних послуг, реалізації партнерських взаємин між державою та приватним сектором (підприємцями). Також деякі проекти електронного урядування, такі як упровадження електронного документообігу, можуть значно здешевлювати вартість державних послуг. Електронне урядування як напрям модернізації управління є реакцією на процеси інформатизації суспільних процесів. «На основі інформаційних технологій прискорюється процес прийняття рішень та їх реалізації, вивільняється робочий час, з'являються механізми ефективного консультування громадськості щодо державної політики. Цей процес змінює підходи до механізмів управління, переорієнтовує його і поступово трансформує базисні принципи для забезпечення широкої участі громадян в обговоренні та прийнятті державних рішень» [8, с. 4].

Успіх проектів електронного урядування залежить від: підтримки реформ держави у сфері інформаційно-комунікаційних технологій та електронного урядування; чіткого визначення пріоритетів інформатизації, планів щодо розвитку електронного урядування на міжвідомчому рівні та рівні окремих державних структур; від адекватного загальнодержавного контролю за проектами в цій сфері.

Актуальною є потреба в проведенні детальних досліджень щодо стану розвитку електронного урядування в різних галузях сектору державного управління (зокрема, державного управління у сфері освіти), адже без цього аналізу складно створити єдину систему електронного державного управління в Україні, яка б функціонувала на рівні транзакційної взаємодії.

Список використаних джерел

1. **Баранов О. А.** Генезис електронного урядування / О. А. Баранов // Досвід впровадження е-демократії та е-урядування в Україні. – К. : Нац. центр підтримки електронного урядування, 2010. – С. 19 – 20.
2. **Балабаєва З.** Європейський досвід розробки та впровадження в практику принципів демократичного врядування / З. Балабаєва. – Режим доступу : archive.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2008-3/R_1/08bzvpdv.pdf.
3. **Берега А. В.** Стан розвитку електронного урядування в Україні / А. В. Берега. – Режим доступу : archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/dip/2009_46/10-8.pdf.
4. **Данилин А. В.** Технологии интеграции государственных информационных систем и организации межведомственного взаимодействия / А. В. Данилин // Информационно-коммуникационные технологии в образовании; [электронный ресурс]. – Режим доступа : www.microsoft.com/rus/government/analytics/integration/default.asp.
5. **Електронне урядування в Україні – ефективна влада для мешканців.** – К. : ПРООН/ МПВСР, 2011. – 56 с.
6. **Индекс развития информационно-коммуникационных технологий в странах мира 2010 – 2011 /** Международный союз электросвязи // Центр гуманит. технологий. – Режим доступа : gtmarket.ru/ratings/e-government-survey/info.
7. **Киричук О.** Багаторівневе («мережеве») управління в Європейському Союзі: нові виклики для України / О. Киричук // Демократичне врядування. – 2009. – Вип. 3. – Режим доступу : archive.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2009_3/fail/+Kuruchuk.pdf.
8. **Клименко І. В.** Технології електронного урядування / І. В. Клименко, К. О. Линьов. – К. : ДУС, 2006. – 225 с.
9. **Клімушин П. С.** Електронне урядування в інформаційному суспільстві / П. С. Клімушин, А. О. Серенок. – Х. : Магістр, 2010. – 312 с.
10. **Концепція розвитку електронного урядування в Україні:** розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 груд. 2010 р. № 2250-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80.

11. **Ожеван М. А.** Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні : зб. аналіт. доп. / [М. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк, Т. О. Ісакова]. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.
12. **Про порядок** оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січ. 2002 р. № 3. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF.
13. **Про Основні** засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16.
14. **Про схвалення** плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квіт. 2012 р. № 220-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80/conv.
15. **Рейтинг** стран мира по сетевой готовности / The World Economic Forum, 2012 ; The Global Information Technology Report 2011 – 2012 // Центр гуманит. технологій. – Режим доступа : gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index/networked-readiness-index-info.
16. **Рейтинг** стран мира по уровню развития электронного правительства /The E-Government Development Index// Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : gtmarket.ru/ratings/e-government-survey/info.
17. **Семенченко А.** Державна політика розвитку інформаційного суспільства: концептуальні засади електронного урядування в Україні / А. Семенченко // Досвід впровадження е-демократії та е-урядування в Україні. – К. : Нац. центр підтримки електрон. урядування, 2010. – С. 30 – 31.
18. **Шаров Ю.П.** Розроблення підходів та моделей адаптації системи управління місцевим розвитком до стандартів Європейського Союзу / Ю. П. Шаров, І. А. Чикаренко, О. Ю. Бобровська. – К. : НАДУ, 2010. – 36 с.